

Samirə Nail qızı Ramazanova
AMEA-nın Arxeologiya və Etnoqrafiya
İnstitutunun dissertantı Azərbaycan Dövlət
Pedaqoji Universitetinin müəllimi
E-mail: samira_ramazanova_2013@mail.ru

SOVET AZƏRBAYCANINDA QADINLARIN SOSIAL-İCTİMAİ HƏYATI

Açar sözlər: Azərbaycan qadını, ailə, ictimai fəallıq, sovetlər, qadın siyasəti

Key words: Azerbaijan woman, family, public activity, the Soviets, woman policy

Ключевые слова: Азербайджанская женщина, семья, общественная активность, советы, женская политика

Tarixi haqsızlıq və hüquqsuzluqlara baxmayaraq Azərbaycan qadınları içərisindən bir çox qəhrəman mübarizlər, görkəmli sənətkarlar, şair, diplomat, mesenat-xeyriyyəçi, sahibkar, musiqiçi, maarif və dövlət xadimləri yetişmişdir. Onlar doğma xalqına sədaqətlə xidmət etmiş, şirin laylaları ilə igid oğullar tərbiyə etmiş, lazım gəldikdə onlarla bərabər vətəni yağı düşməndən qorumuşlar. Azərbaycan qadını şərqdə ilk dəfə çadrasını atmış, sərbəst yaşamaq imkanı əldə etmiş, həyatın bütün sahələrində bərabər hüquqlar qazanmışdır. Şübhəsiz ki, Azərbaycan qadınları bu böyük tərəqqiyə birdən-birə çatmamışlar. “Onlar əsrlər boyu feodal-patriarxal mühitin zülmündə işləmiş, maddi və mənəvi cəhətdən asılı vəziyyətdə yaşamış və cəhələtin, nadanlığın, köləliyin qurbanı olmuşlar” (7, s.3). Bəzən də başqa xalqlarla müqayisədə Azərbaycan qadınının taleyi daha zülmətli və dözülməz olmuşdur. XIX əsrin ilk onilliklərindən XX yüzilliyin sonlarınaqəncə öncə Çar Rusiyasının, sonra isə Sovet İttifaqının əsarəti altında olmuş Azərbaycan əhalisi uzun müddət özünəməxsus milli-mənəvi dəyərlərdən uzaqlaşdırılmağa cəhd edilmişdir. İmperiyanın mənafeyinə xidmət edən xeyli “tarixi əsərlər” yazılmış, yayılmış, tədris və təbliğ olunmuşdur (5, s.3).

Azərbaycanda kişi və qadınların hüquqlarının bərabərləşdirilməsi yalnız Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə rəsmiləşdirilmiş və 1918-ci ildə elan edilən İstiqlal Bəyanna-

məsində “millət, mənəb, sinif, silk və cins fərqləri gözlənilmədən bütün vətəndaşlara hüquqi-siyasiyyə və vətəniyyə” təmin etmək elan olunmuşdur. Azərbaycan parlamentinin 1919-cu ildə qəbul etdiyi Müəssislər Məclisinə seçkilər haqqında “Əsasnamə”yə görə, qadınlar dövlət hakimiyyət orqanlarını seçmək və oraya seçilmək hüququ əldə etmişdilər. “Əsasnamə”nin ikinci fəslində göstərilirdi ki, Müəssislər Məclisinə seçkilərdə, seçkilər gününə qədər 20 yaş tam olmuş, hər iki cinsdən olan respublika vətəndaşları iştirak edə bilərlər (10, s.12). Şərqdə ilk olan bu hadisə hüquq sistemində demokratik ənənələrin dərin kök saldığı Qərb üçün də bir fenomen idi.

Qadınlar üçün geniş imkanlar açmış bu hadisənin sevinci uzun sürmədi və Xalq Cümhuriyyətinin süqutu ilə Azərbaycanda qadın hərəkatının ilk mərhələsi başa çatdı. Qadınların seçib-seçilmək hüququ qazanması, orta və ali təhsil alması, həkimlik, müəllimlik, jurnalistlik, aktyorluq peşələrinə yiyələnməsi baxımından əlamətdar olan bu mərhələnin sona yetməsi və bolşeviklərin gəlişi bütün bu ziyalı ailələrini dilənçi vəziyyətinə saldı və faciəli ölümə məhkum etdi. “Sovet hakimiyyət sistemi Azərbaycan cəmiyyətində olan bir çox mənəvi və etik dəyərləri süpürüb atdı. Ziyalıların, aristokratiyanın yüksək səviyyəli intellektual potensiala malik ən yaxşı nümayəndələri (həm kişilər, həm də qadınlar) cəmiyyətdə lazımsız insanlara çevrildi. Onları “xalq düşməni” adı ilə damğalayır, təqib edir, alçaldırdılar. Bu şəraitdə sağ qala bilənlər ya xaricə emiqrasiya edir, ya da yeni norma və mənəviyyat sisteminə daxil olurdular” (7, s.10-11). Azərbaycan milli burjuaziyasının və ziyalı nəslinin təmsilçilərindən Ümbülbanu, Kübra Əsədullayeva, Züleyxa Əsədullayeva, Sürəyya Ağaoğlu,

Ədilə Şahtaxtinskaya, Şəfiqə Usubbəyova, Ümgülsüm və başqaları taleyin hökmü ilə dünyanın müxtəlif ölkələrində yaşamağa məcbur olmuş və ömürləri boyu bu faciənin ağrılarını yaşamışlar.

Əslində, hakimiyyətdən real surətdə uzaqlaşdırılan xalqın mənafeyi totalitarizm şəraitində hakimiyyət vasitəsi ilə əhatəli və tam təmin olunmurdu. Sənədlərdə qolçomaq ailəsindən olan qadınların hətta qadın kənd təsərrüfat müşavirəsi sovetinin üzvü ola bilməməsi və s. bu kimi məsələlər öz əksini tapırdı. Qadının ailədəki funksiyasında baş verən dəyişikliklər, onun cəmiyyətdə rolunun artması, ailə qayğılarının yerinə yetirilməsi, əmək fəaliyyətində cəlb olunduğu ağır fiziki iş qadın şəxsiyyətini yeni sosialist istismar formasına gətirib çıxardı. Məişətdə ağır fiziki işlə üzləşən qadının asudə vaxtının məhdudluğu, uşaq doğumuna nəzarətin olmaması, uşağın sağlam böyüməsinə və təlim-tərbiyəsinə ayrılacaq vaxtın əmək prosesinə sərf edilməsi ilə bağlı olaraq, qadın icra etdiyi fiziki işdən zövq almırdı. Sovetlərin ilk onilliyində Əmək Məcəlləsi həyatın, təsərrüfat fəaliyyətinin əksər sahələrini əhatə etsə də, o dövrdə qadınların hüquqlarının tam təmin olunması və qorunması mexanizmlərinin dolğun hüquqi əsasını yarada bilməmişdi (5, s.40). Buna baxmayaraq Azərbaycanda Sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra öz fəaliyyətini davam etdirmiş maarifçi qadınlar da olmuşdur ki, onlardan Rəhilə Hacıbəyova, Xədicə Ağayeva, Xavər Qarayeva kimi bir çoxlarını göstərmək olar. Təsədüfi deyildir ki, 1920-ci ilin sentyabr ayında Bakıda keçirilmiş Şərq xalqlarının birinci qurultayında iştirak edən 1891 nümayəndədən 55 nəfəri qadın olmuşdur. Bir ildən sonra isə Bakıda azərbaycanlı bitərəf qadınların I qurultayı çağırılmışdır.

1922-1991-ci illəri əhatə edən Azərbaycanda qadın hərəkatının sovet dövrü (1922-ci ildə SSRİ-nin tərkibinə daxil olduqdan sonra) əsasən qadınların çadralarını atması, elliklə təhsilə, kütləvi şəkildə istehsalata cəlb olunması ilə xarakterizə olunur. Bu illərdə Azərbaycan qadını mürəkkəb inkişaf yolu keçərək bir çox nailiyyətlər əldə etmişdir. Şərqdə ilk dəfə olaraq Azərbaycanda qadın azadlığı

məsələsinin qaldırılması müsəlman aləmində də bir dönüş yaratmış, azad qadın qurub-yaradan, cəmiyyət həyatının bütün sahələrində iştirak edən bir qüvvəyə çevrilmişdi (7, s.11-12).

XX əsrin 20-ci illərində Azərbaycanın ucqar rayonlarında belə çətinliklərə sinə gərək maarifçilik işi aparan – Şəkidə Gülarə Qədirbəyova, Naxçıvanda Qəşəng Baharova, Qazaxda Sayalı Kosayeva, Aişə Vəkilova, Lənkəranda Məryəm Bayraməliyeva, Gədəbəydə Bülbül Qasımova, Ağdaşda Fatma Hacıyeva, Qubada Məmurə Rəhmiyeva kimi bir çox qadınlar xalqın maariflənməsi yolunda ciddi fəaliyyət göstərmişlər.

Ümumilikdə XX əsrdə qadın probleminin qoyuluşu və həllində böyük addımlar atılmış, bir sıra rəsmi sənədlər və beynəlxalq bəyanatlarda bu məsələ layiqincə işıqlandırılmışdır. Dünyanın bir-birinə zidd ikili sistemə bölünməsi və onlar arasındakı “soyuq müharibə”, hər bir tərəfin özünü dünya ictimaiyyətinə humanist təqdimata cəhd göstərməsi cəhdi bu istiqamətli tədbirləri daha da artırırdı. Qarşı tərəflərin “rəqabətdə üstünlüyü əldən verməmək istəkləri Qərb və Şərqi, eləcə də Azərbaycanın ictimai-siyasi, mədəni həyatında, gender probleminin həllində müsbət addıma səbəb oldu” (6, s.229). Qadın klubları o illərdə aparılan işin ən səmərəli və təsirli formalarından biri olmuşdur. Klubların səmərəli təsiri altında Azərbaycan qadınının yeni dünyabaxışı formalaşır, onların bir çoxu klublardan fabriklərə və zavodlara, fəhlə fəkültələrinə, texnikum və ali məktəblərə gədirilər. N.Nərimanovun təşəbbüsü ilə (1921-ci ildə) Bakının ən gözəl və yaraşlıq binalardan biri – milyonçu Murtuza Muxtarovun malikanəsi Azərbaycan qadınlarının ixtiyarına verilmişdi. “1922-ci ildə klubun nəzdində tikiş və toxuculuq emalatxanası açılmış, 1928-ci ildə isə bu emalatxana Əli Bayramov adına tikiş fabrikinə çevrilmişdir. Klubun nəzdində açılan mamalıq kursu da sonralar ayrıca tibb texnikumuna çevrilmişdir. Əli Bayramovun adını daşıyan bu klub Azərbaycan qadınlarının sevimli mədəniyyət və istirahət yeri, öz azadlığını və hüququnu başa düşdüyü bir mərkəz olmuşdur” (7, s.12-13). Azərbaycanda qadın kadrlarının hazırlanmasında bu

klubun böyük rolu olmuşdur. Sonralar bu klubun təsiri ilə yaradılmış bir sıra qadın klubları Azərbaycan qadınlarının ictimai və siyasi fəallığını artırmışdır.

Qadınlar arasında dövlətin mənafeyinə uyğun siyasi maariflənmə işi müxtəlif üsullarla həyata keçirilirdi. Siyasi-ideoloji təşviqatın mərkəzi hesab edilən qiraət komaları, savadsızlığın ləğvi üzrə yaradılmış çeşidli dərnəklər, klublar, gecə məktəbləri yaradılırdı. Bu qurumlarda təbliğat vasitəsi kimi hətta hərbi guşələr təşkil edilir, divar qəzetlərindən istifadə edilirdi. Qadın klubları türk qadınlarının həyatında mədəni-maarif, siyasi-kütləvi iş sahəsində də böyük xidmətlər göstərirdi. Azərbaycan müəllimlər qurultayının çağırılması (1931) təhsilin idarəsini və maariflənməni uğurla həyata keçirmək yolunda dövlət tərəfindən həyata keçirilən ardıcıl tədbirlərdən biri idi. “Qadınlar arasında savadsızlığın ləğvi istiqamətində dəyişikliklər yalnız ibtidai, orta ümumtəhsil və axşam məktəblərində deyil, ali təhsil sahəsində, kadr yerləşdirilməsində də baş verirdi. Ümumiyyətlə, qadınlar üçün təhsil bütün sahələrdə səmərəsini verir, bütövlükdə, Sovet dövründə formalaşdırılan kommunist ideologiyası nə qədər partiyalı məqsədlərə tabe olsa da, qadın problemləri tədricən müsbət dəyərlər zəminində həll edilirdi” (5, s.41-42).

Ümumtəhsil məktəblərinin fəaliyyətində də dönüş yaranmış və qızların təhsilə geniş şəkildə cəlb edilməsi üçün bir sıra işlər görülmüşdü. Neqativ hallara baxmayaraq Azərbaycan qadınları getdikcə siyasi-ictimai hadisələrdə daha fəal iştirak etməyə başlayırdılar ki, “Ayna Sultanova, Ceyran Bayramova, Xavər Qarayeva, Sayalı Kosayeva, Şərəbanı Zeynalova, Camal İdrisova” (3, s.10) kimi inqilabçı qadınlar fəallıqları ilə daha çox seçilirdilər.

Azərbaycanda kütləvi surətdə açılan qız məktəblərində dərs deyəcək müəllimlərə ciddi ehtiyac duyulurdu ki, bu ehtiyacı nəzərə alaraq hələ 1920-ci ildə Bakıda darül müəllimat yaradılmışdı. Bir ildən sonra bu məktəbin əsasında məktəbəqədər tərbiyə institutu təşkil edilmişdi. 1922-ci ildə Ali Pedaqoji Qadın İnstitutuna çevrilmiş bu ali təhsil ocağının ilk buraxılışı 1924-cü ildə olmuşdur. “İlk dəfə ali pedaqoji təhsil diplomu almış

azərbaycanlı qadınlar içərisində Xədicə Şah-taxtılı, Şövkət Sadıqzadə, Səkinə Cəfərzadə, Südabə Əlizadə, Gülrux Qasımzadə, Şirin Qiyasbəyli, Müqdənisi Qiyasbəyli, Xanımana Məmmədzadə, Mələk Axundzadə, Sənubər Əyyubova, Humay Atakişizadə, Gövhər Usubova, Fatma Tutayuq, Nəzirə Pepinova, Şahuza Xışırbəyli, Sürəyyat Xələfizadə və Tutu Hacızadənin adları xüsusilə qeyd edilir” (7, s.13).

Sovet hökumətinin rəhbərliyi altında Azərbaycan qadını böyük quruculuq işinə başlamışdı və bu qadınların səsi qurultaylardan, müşavirələrdən eşidildi. “1921-ci ilin fevralında keçirilmiş Azərbaycanın bitərəf qadınlarının birinci və bir il sonra Bakıda çağırılmış Zaqafqaziya zəhmətkeş qadınlarının birinci qurultayı, 1923-cü ildən nəşrə başlayan “Şərq qadını” jurnalı Azərbaycan qadınının ictimai-siyasi həyatında böyük rol oynadı” (3, s.10). Azərbaycan qadınlarını ictimai-siyasi həyata alışdırmaq məqsədi ilə aylıq, ədəbi, ictimai və siyasi jurnal olan “Şərq qadını”nın nəşrə başlaması qadınların həyatında mühüm bir hadisə oldu. Jurnalın birinci nömrəsi 1923-cü ilin noyabrında 40 səhifədən ibarət 1.000 nüsxə tirajla çapdan çıxmışdır. “Şərq qadını” ilk nömrəsindən etibarən Azərbaycan qadınlarına nicat və səadət mədəniyyət vasitəsilə mümkünliyünü izah etməyə çalışmış və qadın azadlığını sevən yazıçılara müraciət edərək öz qələmləri ilə bu yolda jurnala köməklik göstərmələrini təkidlə tələb etmişdir. “1938-ci il 4-cü nömrəsindən etibarən jurnal “Azərbaycan qadını” adı ilə nəşr edilmişdir. “Şərq qadını” və onun davamçısı “Azərbaycan qadını” jurnalını müxtəlif illərdə Ayna Sultanova, Gülarə Qədərbəyova, Hökümə Sultanova, Zəhra Kərimova, Barat Kərimova, Züleyxa Əliyeva, Rəhimə Zeynalova, Şəfiqə Ağayeva, Xalidə Hasilova və başqaları redaktə etmişlər” (7, s.13-14). Azərbaycan qadınlarının iştirakı ilə yaradılan savad kursları, məktəblər, klublar da minlərcə qadının arzularına ümid vermişdir. “Azərbaycan qadını keçmişin mühafizəkar qalıqlarına qarşı mübarizə apara-apara oxuyur, öyrənir, fabriklərə və zavodlara axışır, kolxoz quruculuğunda fəal iştirak edirdi. Artıq 20-30-cu illər-

də elmin, mədəniyyətin, təsərrüfatın elə bir sahəsi yox idi ki, orda azərbaycanlı qadının qurub-yaradan səsi eşidilməsin” (3, s.10).

Lakin 30-cu illərdən etibarən, bir tərəfdən ölkədə böyük quruculuq işləri gedirdisə, digər tərəfdən xalqın başı üzərini ağır bir fəlakət alırdı. Çox çəkmədi ki, inkişaf yolunu seçmiş Azərbaycan qadını birdən-birə “əllər atası” Stalinin “qayğısı” sayəsində ağır məhrumiyətlərə, əzab və işgəncələrə məruz qaldı, minlərlə günahsız Azərbaycan qadını sürgün həyatı yaşamağa məhkum edildi. Ölkə daxilində “əksinqilabi” qüvvələrin axtarılması və SSRİ Mərkəzi İcra Komitəsinin 4 iyul 1934-cü il tarixli qərarına əsasən “vətən xaini” ittihamı ilə mühakimə olunanların ailə üzvlərinin sürgün edilməsi barədə bədnam qərardan sonra Azərbaycanı repressiya dalğaları bürüdü və hədəf ilk növbədə ziyalılar və zəka sahibləri oldu.

Daha dəhşətli 1937-38-ci illər repressiyasının “memarı” Stalin fevral-mart plenumunu (1937-ci il) bu sözlərlə bitirmişdir: “Vətənimizə xain çıxanları darmadağın etmək və onların kökünü amansızcasına kəsmək lazım gələcəkdir” (7, s. 15). Stalinin bu hədələri Azərbaycanda qısa müddət ərzində on minlərlə insanların məhvi və sürgünə göndərilməsi ilə nəticələnmişdir. Həmin illərdə minlərlə azərbaycanlı qadın əzizlərini itirmiş, özləri isə “xalq düşməni”nin ailə üzvləri kimi uzaq Sibirə, Qazaxıstana, Vyatka, Kemerov və başqa yerlərə sürgünə göndərilmişdi. Ayna Sultanova, Gülarə Qədərbəyova, Məryəm Bayraməlibəyova, Ceyran Bayramova, Sənu-bər Əyyubova, Mədinə Qiyasbəyli, Xavər Qarayeva kimi minlərlə Azərbaycan qadını bu əzab və işgəncələrə məruz qalmışdır.

Azərbaycan qadın hərəkatının fəal xadimlərindən Ədilə Şahtaxtinskaya, Arifə Musabəyova, Səyalı Kosayeva, Aysə Vəkilova, Nataşa Tağıyeva, Ruqiyyə Əzimzadənin və yüzlərlə başqa qadınların taleyi də acınacaqlı olmuşdur. Onların bir çoxu ağır işgəncələrə dözməyib ölmüş və ya intihar etmişlər. Azərbaycanda elə bir ailə tapmaq çətindir ki, 30-cu illərin repressiyası onlardan yan keçmiş olsun. Bu, faciə və ziddiyyətlərlə dolu bir dövr idi: Repressiya illəri azərbaycanlılar üçün “bir

tərəfdən faciələr, itkilər, məhrumiyətlər dövrü olduğu kimi, eləcə də xalqımızın maariflənməsi, təhsil alması, inkişaf etməsi, iqtisadi potensialın yaranması sahəsində müsbət rol oynamışdır” (4, s.67).

50-ci illərdən etibarən bu faciə qurbanlarının adlarının bərpası üçün bəzi işlər görülməyə başlandı. Bu baxımdan SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyətinin “1930-40-cı illərdə və 1950-ci illərin əvvəllərində yol verilmiş repressiya qurbanları barəsində sosial ədalətin bərpa edilməsi ilə əlaqədar əlavə tədbirlər” haqqında 16 yanvar 1989-cu il tarixli fərmanı və 15 mart 1996-cı il “Siyasi repressiya qurbanlarına bəraət verilməsi” haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Böyük siyasi, mənəvi və tərbiyəvi əhəmiyyətə malik bu iki sənəddə ölkə ərazisində törədilmiş siyasi, sosial və vətəndaşlıq hüquqlarının bərpa edilməsi, mənəvi itkilərin əvəzinin ödənilməsi, həmçinin özbaşınalığın başqa nəticələrinin aradan qaldırılması üçün hüquqi əsaslar müəyyən edilmişdir. Son illərdə mövcud sənədlərlə əlaqədar bir çox arxivlər açılmış, həqiqətlər üzə çıxmış, minlərcə günahsız insana bəraət verilmişdir (7, s.19-20).

Rejimin bu amansızlığı ilə yanaşı bir faktı da qeyd etmək lazımdır ki, XX əsrin əvvəllərində tək-tük qadının təhsil alması, teatr səhnəsində çıxış etməsi, mahnı oxuması mədəni hadisə sayılırdısa, yarım əsr sonra onlarca maarif və mədəniyyət xadiminin, gözəl müğənninin, bəstəkarın, rəssamın, yazıçının olması adi görünürdü (3, s.12).

Sovet dövründə qadınların rolu dövlət siyasəti və strategiyası ilə müəyyənləşdirilmişdir; bu strategiya qadınların hüquq bərabərliyi haqqında ciddi marksizm təliminə əsaslanaraq, iqtisadiyyatda təmərküzləşmə dövründən başlayaraq sonrakı praqmatizm dövrünə qədər müəyyən dəyişikliyə uğramışdır.

İqtisadi inkişaf qadınların hüquq bərabərliyinin təmin olunması yolu ilə onların ictimai və məhsuldar əməkdə iştirakını nəzərdə tuturdu. Beləliklə də, qadınlar kütləvi işçi qüvvəsi sıralarına daxil olmağa ruhlandırılırdı. “Hərtərəfli təhsil gəlirli işlə birlikdə, ictimai və siyasi həyatda hüquq bərabərliyinin

təmin olunması, xüsusilə ailə qurumlarındakı dəyişikliklər qadınların həm ictimai, həm də şəxsi həyatda statusunun artmasına şərait yaratdı. Bununla belə, əslində, qadınlar kişilərdən asılı vəziyyətdə idi və onlar bu asılılığı dəf etmək iqtidarında deyildilər” (9, s.180). Sosial-iqtisadi inkişafın təmərküzləşdirilməsinə əsaslanan sovet totalitar rejimi əslində iqtisadiyyatda təhkimçilik xarakteri kəsb edirdi. Ağır vergi sisteminə əsaslanan iqtisadi siyasət sayəsində sənətkarlıq, manufaktura təsərrüfatı iflasa məruz qalır, işgüzarlığı boğur, əhalini var-yoxdan çıxarırdı. Digər tərəfdən isə yeni və daha işlək təsərrüfatçılıq mexanizmləri, iqtisadi idarəetmənin tələbata uyğun üsulları, metodları, prinsipləri yaradılırdı. “Hakimiyyətdən narazı əhalini, xüsusilə də kişiləri bu prosesə cəlb etmək çətinlik törətdiyindən, qadınlarla kişiləri üz-üzə qoyaraq birincilərin kütləvi şəkildə istehsalata cəlb edilməsinə, onların təsərrüfat-istehsalat ixtisas dərəcəsinin genişləndirilməsinə önəm verilir, mədəni-məişət ehtiyaclarının ödənilməsi məqsədilə dövlət tərəfindən keçirilən tədbirlərə büdcədən vəsait ayrılırdı” (5, s.40).

İnsanı əhatə edən şəraitin və şəxsiyyətin inkişafına az qayğı göstərən və ya heç göstərməyən Sovet hökuməti daim, xüsusilə də İosif Stalinin rəhbərliyi dövründə ağır və hərbi sənayenin inkişafına əsaslanan modernləşmə strategiyasını davam etdirirdi. “Bu strategiya qadınların ictimai istehsalda fəal iştirakını nəzərdə tuturdu və onları buna səfərbər edirdi. Ancaq, məsələn, istehsalat və ev işləri qadının vaxtını çox aldığından uşağa lazımı qayğının göstərilməməsi, əl əməyini azaldan məişət cihazlarının, ərzaq hazırlanması texnologiyasının olmaması, gündəlik tələbat mallarının çatışmazlığı dövləti az narahat edirdi” (9, s.181). Dövlət şəxsi status etibarilə hüquq bərabərliyini və müvafiq islahatları həyata keçirsə də, qadın-kəşi münasibətlərində əsaslı ideoloji dəyişikliklərin zəruriliyini, patriarxal ailə quruluşunun ləğv olunması zərurətini, istehsalatda və məişətdə cinsi xüsusiyyətlərə əsaslanan əmək bölgüsü prinsipini yalnız sözdə qəbul edirdi. Bunun nəticəsində qadınlar ikiqat zəhmətə qatılmalı olurdular.

Azərbaycan qadınının özünü gerçəkləş-

dirməsi cəhdlərini sovet dövləti siyasəti kontekstində araşdıran tədqiqatçılar problemə “sovet hüquq bərabərliyinin təzadları” şəklində yanaşırlar. Çünki sovet rejiminin təxminən 70 il ərzində açıq-aydın hüquq bərabərliyi tərəfdarı olmasına baxmayaraq, “Azərbaycanda qadınlara tətbiq olunan cins iyerarxiyasının, qadın-kəşi münasibətlərindəki adətlərin, davranış xüsusiyyətlərinin digər yerlərdəki ənənəvi müsəlman birliklərindəki vəziyyətə oxşar olduğu görünür” (9, s.183). Qadınların sosial müdafiəsinin təşkili və hüquqları ilə bağlı həyata keçirilən əmək siyasəti analıq vəzifələrinin icrası ilə əlaqədar güzəştlər, imtiyazlar və əlavə təminatların verilməsi ilə onların əməyinin yüngülləşdirilməsi prinsipinə əsaslanırdı. Sahibsiz, uşaqlara köməklə bağlı qanun layihəsi qəbul edilir, ana-uşaq və onların mühafizəsi vacib məsələ kimi qaldırılırdı. Lakin praktiki olaraq həmin hüquqi normaları tətbiq etmək çox çətin idi. Çünki onların icrası mexanizmi demək olar ki, yox dərəcəsinə idi (5, s.39). Bütün Sovet İttifaqında dövlət kişiləri əmin edirdi ki, qadınların işləməsi onların evdəki işlərinə maneə yaratmayacaqdır. Lakin müsəlman respublikalarında bu əminlik vədi evin sərhədlərindən kənara çıxaraq qadınların cəmiyyətdəki hər bir davranışını, xüsusilə də islam dini ilə sıx bağlı olan etnik mənlik, qadın şərafəti və cinsi münasibətləri də əhatə etmişdi (9, s.191). Azərbaycanda qadınların təhsili, elm və təhsildə, ictimai fəaliyyətdə gender tarazlığının gözlənilməsi sahəsində böyük nailiyyətlər əldə olunsada, cəmiyyətdə kəşi və qadınlar arasında nisbi tənəsüb yaransa da bu, hələ əməli bərabərlik demək deyildi (6, s.229).

Kənardan müşahidə edəndə Azərbaycanda iyerarxiya tabeliyinə əsaslanan ailə quruluşu şəraitində və kişilərin üstün olduğu cəmiyyətdə qadınların qanunla təmin olunmuş hüquq bərabərliyi, onların yüksək dərəcədə savadlı olması, sosial və iqtisadi sahələrdə kütləvi iştirakı paradoksal görünə bilər, ancaq çoxlu peşəkar qadınların bu paradoksu müxtəlif cür qəbul etməsi də bir reallıqdır. Onların fikrincə, qadınların xeyri ziyanından çoxdur, qadınların həyatı xaricilərə paradoksal görünə bilsə də, Azərbaycan qadınları

adətən bu paradoksdan məmnundurlar (9, s.198). İctimai həyatda qətiyyətli, peşəkar, şəxsi həyatda itaətkar və sözbəxan – bu, çox güman ki, patriarxal münasibətlərə qarşı mübarizə ilə sovet yarımüstəmləkə rejimi şəraitində öz kişilərinin kişilik hissələrinin müdafiəsi arasında qalan Azərbaycan qadınlarının vəziyyətin öhdəsindən gəlmək bacarığını göstərir. Paradoksal görünən digər bir hal bundan ibarətdir ki, bəzi qadınlar evi real hakimiyyətlərini həyata keçirmək üçün yeganə ərazi, özlərini isə ailənin tam sahibi hesab edirlər. Bununla yanaşı, bu qadınlar öz ərlərinə bir fincan çay gətirməkdən tutmuş düş qəbul etmək üçün hamamı hazırlamağa qədər hər cür xidmət göstərilir. Bu, öz ərlərini uşaq kimi saxlamaqla onları özlərindən asılı vəziyyətə salmaq üçün qadınların əvvəlcədən planlaşdırdığı cəhd kimi də görünə bilər. Azərbaycan qadınlarının əksəriyyəti evin məsuliyyətini ağır yük deyil, zövq və səlahiyyət kimi qəbul edirlər (9, s.199).

Sovet Azərbaycanındakı qadın məfumu Rusiyadakı qadın imici ilə ziddiyyətdə təhlil edilir. XIX əsrin əvvəllərində Azərbaycan çar Rusiyası tərəfindən tam ələ keçirilən vaxtdan bəri müasirləşmə dinamikası və sosial həyatın digər sahələrində olduğu kimi, cinsi rollara məxsus ənənəvilik də müsəlman azərbaycanlılarının “biz”i ilə rus-sovet qeyri-müsəlmanlarının “onlar”ı arasındakı mübahisəli kontekstdə baş vermişdi (9, s.200). Vəzifəsi ənənələri, milli-etnik birliyi qoruyub saxlamaqdan ibarət olduğuna görə qadınların azadlığı məhdudlaşdırılmışdı. Azərbaycanlıların etnik xüsusiyyətlərini bildirən, onları rüslardan fərqləndirən şəxsiyyət nişanələri kimi müəyyən ənənəvi imiclər, adətlər əsilli, ismətli qadın stereotiplərinin qorunub saxlanmasını təmin etmişdi. Qadınlara həvalə olunmuş bu vəzifə etnik-milli birliyin simvolu kimi cinsin rolunda dəyişmə prosesini mürəkkəbləşdirmiş və cinsi bərabərliyin inkişafına mane olmuşdur.

Sovet ideoloji siyasəti türkdillil xalqların, o cümlədən Azərbaycan xalqının milli ideologiyasına qarşı çevrilmiş, mədəni inkişaf üçün vahid “ənənəvi” sistemlər, “ideoloji ölçü” yaratmışdı (5, s.5). Bu mənada azərbaycanlılara tam assimilyasiyaya müqavimət göstərməyə

imkan verən əsas təsisatlar arasında ailəni və dini göstərmək olar. Ancaq din cəmiyyətdən uzaqlaşdırılaraq ev şəraitinə salınmışdı. Əsasən də ailə və qadınlarla bağlı müxtəlif ayin və mərasimlərdə təzahür edirdi. Ona görə də, qadınlar rəsmi siyasətdən kənar olduqları halda, etno-mədəni dəyişiklikləri təkmilləşdirərək, qeyri-rəsmi siyasətdə mərkəzi rol oynayırdılar (9, s.200).

Sovetlər Birliyinin süqutu Azərbaycan xalqı, o cümlədən qadınları üçün yeni tarixi mərhələnin başlanğıcını qoydu (1; 2). Xalqın özünə qayıdışı, mədəni-mənəvi dəyərlərini mənimsəməyə və tanıtmağa olan ciddi meyli, öz keçmişini daha əhatəli öyrənməsi, elm, mədəniyyət sahəsində öz təcrübəsini beynəlxalq miqyasda təbliğ etməsi artıq reallığa çevrildi. Belə bir situasiyada qadının siyasi fəallığının artması cəmiyyətdə baş verən sosial-siyasi proseslərin istiqamət mexanizmini öyrənməyi tələb edirdi (8, s.321). Artıq bu gün Azərbaycan qadını öz ağılı, istedadı, biliyi və milli-mənəvi keyfiyyətləri ilə dünya qadınları arasında özünəməxsus yeri tutur. Sovet dövrü ilə müqayisədə Azərbaycan qadınlarının cəmiyyətdəki rolu ilə bağlı siyasətin səmərəli şəkildə həyata keçirilməsinə, onların dövlət quruculuğunda, elm, mədəniyyət, təhsil, səhiyyə, idman və s. geniş təmsil olunmalarına müstəsna əhəmiyyət verilir. Bu siyasətin nəticəsi olaraq hazırda Azərbaycan qadınları ölkənin sərhədlərindən kənar da tanınır, respublikanı müxtəlif beynəlxalq qurumlarda ləyaqətlə təmsil edirlər.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan qadınları. XX əsr. Ensiklopedik toplusu. II kitab. Bakı, “Мир женщины”, 2002, 240 s.
2. Azərbaycanda qadınlar və kişilər. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, Rəsmi nəşr. Bakı, 2014, 184 s. s.10-12
3. Gəncəli (Məmmədov) Sabir. Ömürlərdən səhifələr. Bakı, İşıq, 1973.
4. Heydər Əliyev və Yeni Azərbaycan Partiyası. Bakı, *Azər nəşr*, 1999.
5. İbrahimova G.İ. XIX-XX əsrlərdə Azər-

- baycanda qadın siyasəti. Siyasi elmlər doktoru ... dis. avtoreferatı. Bakı Dövlət Universiteti, Bakı, 2011, 57 s.
6. Məmmədova G.İ. Azərbaycanca gender bərabərliyinin etnoqrafik aspektləri. "Azərbaycan arxeologiyası və etnoqrafiyası" jurnalı, 2010, № 1, s.226-231.
 7. Məmmədova Ş.A. Anaların fəryadı. (Məsələhətçi və redaktor: polkovnik Xaqani Bağırov) Bakı, Gənclik, 2006.
 8. Mirzəzadə R.R. Gender: Cəmiyyət. İnsan hüququ. Siyasət. Bakı, Adiloğlu, 2003.
 9. Müsəlman cəmiyyətlərində qadınlar. İslami birlik və müxtəliflik. Herbert L.Bodmann və Nairə Tohidinin redaktorluğu ilə (İngiliscədən tərcümə edən: Altuntac Balayeva). Bakı, Elm və həyat, 2004.
 10. Azərbaycan Respublikası. Sənədlər və materiallar 1918-1920 illəri üçün. Bakı, Elm, 1998.

Samira Nail gizi Ramazanova

SOSIAL AND PUBLIC LIFE OF WOMEN IN SOVET AZERBAIJAN

SUMMARY

The article deals with the position of azerbaijani women in the family life and their public activity during the Soviet period. The social position and legal status of women are analysed in comparison with the previous periods. The granting of election rights to women during the existence of the Azerbaijan Democratic Republic is presented as a phenomenon in the whole East. The contradictory aspects of the Soviet policy concerning to women and tragic life of women during the years of repression are viewed in the article. The achievements of Azerbaijan women in the spheres of education and culture are shown in the article. Paradoxical cases in the family life, public-political and cultural-economic life of women are analysed.

Самира Наиль кызы Рамазанова

СОЦИАЛЬНО-ОБЩЕСТВЕННАЯ ЖИЗНЬ ЖЕНЩИН В СОВЕТСКОМ АЗЕРБАЙДЖАНЕ

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются положение азербайджанских женщин в семье и их общественная активность в годы советской власти. Анализируются социальное положение и юридический статус женщин по сравнению с прошлым периодом. Предоставление женщинам избирательного права в период существования Азербайджанской Демократической Республики оценивается в статье как феноменальное событие для восточного мира. В статье исследуются противоположные стороны советской политики относительно женщин и упоминается о трагической судьбе женщин в годы репрессии. В статье освещаются успехи азербайджанских женщин в сфере образования, просвещения и культуры, анализируются парадоксальные явления в семейной, общественно-политической и культурно-экономической жизни женщин.